

Szathmáry Béla

Az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségei Magyarországon

Elvi alapok

1. tétel: Az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik. 2. tétel: Az állam és az egyház nem működik egymástól elválasztva.

Az első tétel szerinti alkotmányszöveg deklaratív jellegű, tehát mint tény állapítja meg az állam és az egyház viszonyát. Nem az állam politikai célkitűzéseként, hanem befejezett tényként. Így van ez már az *Alkotmány* 1949-ben történt elfogadása óta. Ugyanakkor valamennyien tudjuk, hogy sem akkor, az állam és az egyházak „ellenséges” elválasztása szándéka mellett sem volt tekinthető jogi ténynek, és a mai „békés” elválasztás körülményei között sem tekinthető annak. Mindkét megállapításnak van azonban igazságtartalma. A két entitás viszonyának történeti alakulásában a hangsúly hol itt, hol ott volt, s mind a mai napig vita tárgya, hogy elválasztható-e egyáltalán a kettő egymástól. Vannak, akik állítják, hogy igen, elválaszthatók és el is választandók, és vannak, akik azt mondják, hogy nem. Nevezük az elválasztás mellett a „semleges államot”¹ kívánatosnak tartó első álláspontot az egyszerűség kedvéért liberálisnak², a másodikat konzervatívnak. Anélkül, hogy itt és most részletesen kifejtenénk és ütköztetnénk a két álláspont érvrendszerét, vessünk egy rövid pillantást a világra, s nézzük meg, hogy ha igaz az állítás, hogy az egyház és az állam szétválasztható és szétválasztandó, sikerült-e ezt már bárhol a világon megvalósítani, azaz a hirdetett elvek, jogfilozófiai, állambölcseleti előfeltevések hitelessége a gyakorlat által megélhető, bizonyítható-e. Vizsgáljuk meg az ilyenkor mintaként hozott Amerikai Egyesült Államok, Európában pedig Franciaország törekvéseit. Az amerikai gyakorlatot illetően bátran hagyatkozhatunk Paczolay Péter elemzésére.³ A vallási pluralizmus igényével alapított Amerikai Egyesült Államok 1791-ben a *Bill of Rights* keretében az első alkotmánytoldattal alkotmányi szinten szabályozta az állam és az egyház viszonyát, amikor kimondta: „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában.” Mindez azonban nem eredményezte az állam vallási semlegességét, az állam és az egyház teljes elválasztását. Olyannyira nem, hogy az elmélet és a bírói gyakorlat egyaránt képtelennek bizonyult, vagy talán nem is vállalkozott arra, hogy a vallási klauzulák egységes elméletét megalkossa.⁴ Születtek ugyan elvi jellegű megállapítások, mint például 1971-ben a *Lemon v. Kurtzman* ügyben felállított ún. *Lemon* teszt, mely három lépcsőben rendeli vizsgálni, hogy a jogi szabályozás sérti-e az alkotmánymódosítás rendelkezését. Ekként alkotmányos szabályozásnak azt tekintendő, ha a törvénynek világi törvényhozási célja van, alapvető és elsődleges hatása nem seígheti elő és nem csorbíthatja a vallást, végül a törvény nem vezethet az államnak a vallással való *túlzott (kiemelés tőlem – Sz.B.)* összefonódására.⁵ Az egyházi iskolák állami

támogatása, továbbá az iskolai imával kapcsolatos ügyekben azonban ellentmondásos döntések születtek, így a Lemon teszt üzenete akként értelmezhető, hogy az egyházi iskolák esetében szinte reménytelen elválasztani egymástól a világi és az egyházi funkciókat. De nincs sok esély az egyéb kérdésekben sem a következetes elválasztás érvényre juttatására, hiszen tény az is, hogy a mindenkori alkotmányjogi szabályozás mögött a politikai valóság húzódik meg, amely szerint az amerikai hagyományok, a nép többségének a kívánalma a vallás támogatása mellett szól, ugyanakkor az amerikai tradíciónak része a vallások pluralizmusának elismerése is.⁶ Tényként kell azonban rögzítenünk, hogy az egyházak autonómiáját azok magánjogi szervezatként történő kezelése és ennek következtében a vagyoneképzés szabadsága nagymértékben megerősítette.

Franciaországban a *lad'cité* elve több lépcsőben alakult ki. Bár a vallásszabadság elvét az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* egyértelműen kimondta, Napóleon konkordátumot írt alá a Szentszékkal. Ennek értelmében a három elismert vallás (a katolikus, a protestáns és a zsidó) lelkészei a közszolgálat kötelékébe kerültek, és állami fizetést kaptak, továbbá a vallási épületeket állami tulajdonba és kezelésbe vették. 1905. december 9-én elfogadott ún. szeparációs törvény megszüntette az egyházak köztestületi jellegét, kimondta az állam és az egyház teljes szétválasztását. A törvény 1. cikke megállapítja, hogy a Köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot és garantálja a vallásgyakorlás jogát a közrend megőrzését biztosító törvényi korlátozások keretén belül. A 2. cikk pedig azt nyilváníti ki, hogy a Köztársaság nem ismer el, nem finanszíroz és nem segíyez egyetlen vallást sem.⁷ A sort az 1958. október 4-i francia alkotmány rendelkezése zárja, amelynek 2. cikke szerint Franciaország oszthatatlan, „világi”, demokratikus és szociális köztársaság, és biztosítja a polgárok törvény előtti egyenlőségét származásra, fajra vagy vallásra való tekintet nélkül.⁸ A franciák a *lad'cité* elven két alapvető politikai elvet értenek, amelyek a köz- és a magánszféra szigorú elválasztásán alapulnak: a) az államnak semlegesnek kell lennie minden tevékenységével kapcsolatban, tehát minden közszférába tartozó tevékenységgel is. A vallás nem képezheti részét az állami ünnepeknek, egy vallást sem szabad támogatni, sem az iskolákban oktatni; b) a vallás csak és kizárólag a magánszférához tartozik: olyan kérdés, amelyet az egyén lelkiismerete szabályoz. Az államnak tiszteletben kell tartania a teljes vallásszabadságot.⁹ Ennek ellenére az államosított templomépületek fenntartási költségeit az állam fedezi, az egyházak azokat ingyenesen használhatják, az egyházi iskolák 1959 óta jelentős állami támogatásban részesülnek, bár ez fokozott állami ellenőrzéssel párosul.¹⁰

Mindezek után azt kell, hogy megállapítsuk, a vallásilag semleges állam, a teljes elválasztás a mintaként felhozott államokban sem valósult meg. A kérdés, hogy miért nem. Folytathatnánk a már hivatkozottak után a történelmi, politikai okok felsorolását, alapvetően azonban a vallásszabadság alapjoga alanyához köthetők a lehetséges válaszok. A demokráciákban a hatalomért, az államhatalom birtoklásáért politikai pártok küzdenek, valamilyen politikai, ideológiai nézetrendszer alapján toborozva híveket. Ezek a pártok pedig valamilyen módon viszonyulnak a valláshoz, az általuk képviselt erkölcsi rendszerekhez: egyetértően, semlegesen, ellenségesen. Ha ugyanaz az egyén, aki vallásos és egyben homo politicus is, és mindkét minőségében a közjó megvalósítását kívánja elősegíteni, erre pedig mindkét szervezetet, s annak ideológiai eszmerendszerét, eszközkészletét is alkalmasnak tartja, nem fog lemondani egyikről sem. Erre őt ugyanis egy demokratikus jogállamban senki sem kényszerítheti. Nemcsak azért, mert bármiféle erre

irányuló jogi szabályozás alkotmányellenes lenne, hanem azért sem, mert erre az állam számára rendelkezésre álló eszközök alkalmatlanok. És mivel a vallásszabadság joga egyéni, de egyben kollektív szabadságjog is, mely két oldal egymástól el nem választható, a vallását közösségi formában gyakorolni kívánó egyén valamely egyházhoz is tartozni fog, akár akarja azt az állam, akár nem, ugyanakkor polgára lesz az államnak akár akarja az egyház, akár nem. Ekként egyháztagi minőségét, a vallásszabadságának ilyenfajta gyakorlását az *Alkotmány* védi, s az állam számára a vallásgyakorlás elősegítését alkotmányos kötelezettségként írja elő, az egyházak számára pedig az állam törvénye törvény.¹¹ Az állam és az egyház viszonyában tehát két autoritásigény találkozik, amelyek közül – a nem egyházállami formában élő államok kivételével, ekként Magyarországon is – vitathatatlan elsőbbséget képez az állami szuverenitás, de az egyházak autoritásigénye és annak érvényesíthetősége tagjai fölött úgyszintén élő valóság, amelyet az államnak is tudomásul kell vennie.

A „szabad egyház szabad államban” elvét általában Kálvinnak tulajdonítják, bár az elvet nem ő fogalmazta meg. Kétségtelen azonban, hogy térhódítása a kálvini reformációval függött össze. Kálvin a két hatalmat egymástól különálló szervezetként fogta fel, és feladatkörüket markánsan elválasztotta. De hogyan tette mindezt? Úgy, hogy mindkét hatalmat alárendelte az abszolút szuverénnek, Istennek, s a két földi hatalom szuverenitását vele kapcsolatban relatívnak tekintette. Kálvin szerint Istennek hitben minden áron engedelmességnünk kell akár keresztyének, akár teológusok, akár polgárok vagyunk. Az Istennek való engedelmség csak a szabad engedelmség lehet. Kálvin szerint szabad az, aki nem veti alá magát mindennek vagy mindenkinek. Szabad abban is, hogy különbséget tesz az üdvösség Istene és minden más hatalom között, amelyek szintén igényt tartanak engedelmségünkre akkor is, ha Isten igényeinek ellentmondanak, akkor is, ha igényük nem ellenkezik Isten igényével. Az Istennek való engedelmség az összes földi hatalommal való érintkezés kritikus gyakorlása. A Kálvin által fogalmazott lelkészi eskü utolsó mondatának szövege hűen tükrözi ezt az elképzelést: „Ígérem, hogy a hatóságnak és a népnek szolgállok mindaddig, míg ez nem akadályoz abban a szolgálatban, amellyel hivatásom szerint Istennek tartozom.” Az egyház tehát kizárólagos kompetenciával rendelkezik a vallási kérdésekben, amelyek intézésébe az állam nem szólhat bele, de a nem vallási kérdésekben az állam rendelkezik szuverenitással, mindkettő azonban alárendelten Istennek. Így tehát a kálvini rendszerben egy fő alatt két test dolgozik ugyanazon cél érdekében. Kérdés, hogy e két test elválasztható-e egymástól, vagy egyfajta szíami ikreként csak együtt élhetik életüket, mert a szétválasztás mindkettő pusztulását eredményezné. Az elválasztás a keresztyén egyházban a teológiai belső és a jogi szervezettségben megjelenő külső egyház megkülönböztetése mellett nem elképzelhetetlen. A református egyházjog szerint a jogilag szervezett látható egyház emberek által alkotott, az emberi társadalommal együtt fejlődő, alakuló szervezet. Mivel pedig mind az államnak, mind az egyháznak saját feladatköre van, ehhez saját szervezetet kell hozzárendelni, amelyeknek saját autonómiával kell rendelkezni ahhoz, hogy a térben és időben változó feladatukat az állandó cél érdekében maradéktalanul meg tudják valósítani, szervezetüket pedig az általuk ellátandó feladathoz igazítva kell kialakítaniuk. A szervezeti szétválasztásnak tehát a református egyházjog szerint dogmatikai akadálya nincsen, és célszerűségéről sem indokolt komoly vitát nyitni.

A jogalkotás és jogalkalmazás nehézségei

A megkerülhetetlen problémát tehát a vallási kérdések körének pontos és kimerítő meghatározása jelenti. A polgári kormány idején történt egy kísérlet a vallás fogalmának törvényi szabályozására, de ez az Alkotmánybíróság által az elválasztásra adott értelmezés folytán bukásra volt ítélve.¹² Az kétségtelenül igaz, és az erről szóló korábbi véleményemet továbbra is fenntarthatónak ítélem, hogy törvény vallásfogalmat nem adhat.¹³ De az Alkotmánybíróság – értelmezve az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdését az 57. § (1) és (5) bekezdésével összefüggésben – kijelölhette volna a vallási kérdések sarokpontjait. Erre a tevékenységére lehetősége lett volna a 32/2003. (VI.4.) AB határozatával lezárt ügye kapcsán, amikor is az állam és az egyházak bírósági joghatósági összeütközése esetén alkalmazandó eljárásról kellett döntenie. A két szervezet közötti joghatósági kérdések ugyanis végigkísérték az állam és az egyházak kapcsolatát, s minden időben a viszonyt lényegesen meghatározó összetevőként kezelte és értelmezte mindkét fél. Magyarországon az alkotmányjogászok közül Ádám Antal, Boleratzky Lóránt, Paczolay Péter, Schanda Balázs tett kísérletet a tudomány részéről a fogalmi tisztázásra,¹⁴ de a fő kérdésekben sincs szó dogmatikai megalapozottságról. A tudomány a vallásszabadság és összetevőit illetően jutott előre, az állam és az egyházak kapcsolatának mindenre kiterjedő alkotmányjogi feldolgozása még várat magára. Az Alkotmánybíróság esetjoga felvázolta ugyan az értelmezés határait, de határozatai sok esetben vitathatók és vitatottak, így a vallási klauzulák egységes elméletéről itthon sem beszélhetünk. Sok esetben azonban nem a jogalkalmazó, avagy a jogszabályt értelmezni kívánó Alkotmánybíróság kérhető számon a mutatkozó ellentmondások miatt. Ebben a tekintetben lényeges felelősség terheli az államot és az egyes egyházakat is. Hiányzik az egyházak részéről a 21. század kihívásaira választ adó stratégiai programjuk. Az egyre erősödő szekularizáció mellett viszont csökken a tekintélyük. Ezt bizonyítják a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság vizsgálati eredményei, így például emberek az egyházaknak a társadalomban észlelhető konfliktushelyzetek kezelésében meglehetősen szerény szerepet tulajdonítanak.¹⁵ Az egyházak energiájuk nagy részét a jelen problémáinak máról-holnapra történő megoldásaira fordítják, ennek következtében a közös jövőt illetően nincs az egyházak között sem egyeztetett elképzelés, sok esetben a háttérben különalkuk zajlanak. De az államnak sincs közmegegyezésen alapuló elfogadott egyházpolitikája. A parlamenten és a parlamenten kívüli politikai csatározások nem emelkednek az alkotmányozási helyzet szintjére, új alkotmány kidolgozása és elfogadása ma szinte reménytelennek tűnik. Ilyen helyzetben a különös mértékben aktivistának kikiáltott Alkotmánybíróság sem vállalhatta fel a jogalkotó szerepét. A társadalom várja, és joggal várja mindkét féltől a kiérlelt, alapos és valóban a kérdést hosszú távon rendezni képes, közmegegyezésen alapuló koncepciót, amelyre építve mind az egyes egyházak, mind pedig az állam kidolgozhatja és elfogadhatja a szükséges belső szabályait illetve megalkothatja törvényeit.

Az értelmezési nehézségek ellenére egyet kell értenem a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság véleményével, amely szerint „a vallásszabadság alkotmányos alapjai stabilnak mondhatók. Ezek elsősorban az állam és az egyház szétválasztása, a vallásszabadság alapvető emberi jogának elismertsége, a vallási intézmények autonóm létének és működésének törvényekkel szabályozott és védett biztosítása, valamint a társadalmi közfeladatokból való részt vállalásának lehetősége és igénye.”¹⁶

Hozzá kell tennem azonban, hogy a mai magyar viszonyokat tekintve az *Alkotmány* 60. § (3) bekezdésében rögzített tény a szervezeti elkülönülés tekintetben igaz csak. Ma az állam és az egyház szervezetenként nem fonódik össze, még a tábori lelkesítő szolgálat sem ellenpélda erre, ahogyan arra az Alkotmánybíróság határozatában¹⁷ rámutatott. Az egyházat nem felügyeli állami szervezet, nyilvántartásba vétele csak az állami jog szempontjából szükséges jogképességet, e minősége folytán pedig a tevékenységéhez szükséges állami források igénybevétele, mintegy köldökzsinórt biztosít számára. A mai viszonyaink között ennek a köldökzsinórnak a léte és szükségessége jelenti a vita tárgyát. Tartok tőle, hogy az alapvető alkotmányossági kérdések tisztázása előtt ebben a kérdésben nem születik megnyugtató döntés. Bár elképzelhető, hogy a hosszú távú elképzelések egyezősége mellett egy mindkét fél számára megnyugtató vagyoni rendezés lényegesen megkönnyíthetné az alkotmányossági kérdésekben a közös nevezőre jutást. Ezért tehát nyitva kell hagyni az utat mindkét irányban, s a tárgyalásoknak párhuzamosan kell elindulni, illetve folytatódni mindaddig, amíg a két terület össze nem vonható, vagy mindkét kérdésben egyezés létre nem hozható.

Az állami támogatás kérdése és annak alkotmányjogi vonatkozásai

Kiindulásként rögzítenünk kell, hogy egyházi autonómiáról csak a működéshez szükséges vagyoni megléte esetén beszélhetünk. Gazdasági önállóság nélkül nem képzelhető el autonómia. A magyar történelmi fejlődés sokszínűsége az 1946-tól kezdődött „rendszerátalakítás” megszűnt, a működéséhez szükséges több-kevesebb vagyont valamennyi egyház elvesztette, s működésében állami segítségre is szorult, melynek érdekében az állam a lojalitást meghaladó mértékű együttműködést várt el az egyháztól, s az autonómiát jelentősen sértő módon be is avatkozott az egyház vezetőinek kiválasztásába, a református egyház esetében pedig még a szervezeti struktúra kialakításába is. A vagyoni helyzetet illetően az 1990-es rendszerátalakítás sem hozott lényeges változást. Az egyházak a működésük alapjául szolgáló vagyont nem igényelhetek és nem kaptak vissza, a hitéleti célú ingatlanok pedig finoman szólva is erősen lelakott állapotban voltak. És bár formailag megteremtődött a vagyontöbblet képzés lehetősége, a társadalom elszegényedett helyzete, a nagy vagyonhoz jutó új elit jelentős részének vállalkozási tőkéhez sem juthatott, de ilyen megszerzése nem is volt igazán szándékában. Mára ugyanis egyre több egyházi vezető látja be, hogy csak az önfenntartó egyház biztosíthat teljes autonómiát egyháza számára. Ennek megteremtésének lehetőségei és módjai azonban alapvetően nem jogi, hanem elsődlegesen politikai és közgazdasági kérdések.

Az egyházi autonómiát érintő állami támogatásról szólva mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy mikor is beszélhetünk az egyházak állami támogatásáról. Ahogyan az ezt a bevételi forrást igénybe vevő egyházak vezetői folyamatosan hangoztatják – bár a költségvetésben egyházi támogatás címszó alatt jelenik meg¹⁸ – nem tekinthető annak az egyházi iskolák részére fizetett normatív támogatás, az egyházi fenntartásban működő egészségügyi intézmények, szeretetotthonok működési költségeihez történő hozzájárulás, az ingatlanmegváltás címén fizetett járadék sem. Az első esetekben állami feladatátvállalásról van szó olyan területeken, ahol a feladat ellátása kötelező állami feladat, tehát függetlenül az intézmény alapítójától, fenntartójától ott állami feladat ellátása folyik.¹⁹ Ezeket a feladatokat az államnak akkor is finanszíroznia kellene, ha nem az egyházak végeznék azokat. Álláspontjuk szerint ezzel egyebekben az állam jár jól, mert az infrast-

1 tudomány és társadalom

ruktúra kiépítése, karbantartása döntően nem az ő feladata. A tudományos gyűjtemények, műemlékek felújítására, fenntartására, működtetésére fordított állami kiadások a nemzeti közvagyonot védik és óvják. A vitatható támogatás az állampolgárok befizetett személyi jövedelemadóijából az 1% egyházak részére történő átadása, illetve ennek az összegnek a kiegészítése lehet, amellyel az állam a hitéletet támogatja, a hitoktatókat fizeti.²⁰ Ezek az összegek nagyságrendjük miatt – bár az egyes egyházak között jelentős eltérés mutatható ki – nem nélkülözhetők az egyházak gazdasági működőképességét illetően.²¹

A hitéleti támogatás indokoltságának vitája szintén elméleti, mondhatni filozófiai alapokon nyugszik. A liberalizmus álláspontja szerint a semleges állam semmiféle vallást, világnézetet nem támogathat. Előre kell bocsátanunk azonban, hogy ebben a kérdésben valójában nem a liberalizmus és a konzervativizmus vitájáról van szó. Mindkét oldalon vannak, akik az állam hitéleti támogatását ellenzik, illetve az örökös vitára adó módjával nem értenek egyet. Sokan fogalmazták meg szerte a világon, s a közgazdaságtan klasszikus monopóliummodellje alapján is kimondhatjuk, hogy a védett helyzetben lévő felekezet hajlamos lesz az ellustulásra, szolgáltatásait nem alakítja a világi kihívásokhoz, s ennek folyományaként az államhoz e kapcsolat fűzte egyházak elkényelmesednek, vezetőik, lelkészeik elvesztik kapcsolatukat az egyháztaggokkal, amely növeli, erősíti a társadalom szekularizációs folyamatainak hatását, ezért a missziós funkciók újragondolását sürgetik.²² Én nem féltsem a magára hagyott egyházat, sőt ettől annak felemelkedését várom. Ha lelkészeink már csak a hiányzó bevételek miatt is több energiát fordítanak a gyülekezetépítésre, akkor egyházaink megmaradnak, fejlődhetnek, és az állam is megkapja az egyházaktól a legitimitációjához szükséges morális közösséget. A hitvalló egyház tagjai mindig is képesek voltak eltartani egyházukat, legfeljebb mellőzik vagy a szükséges mértékre korlátozzák a drágán működő, felesleges hivatali apparátusukat. Oktatói tapasztalatom alapján bátran állíthatom tanítványaim visszajelzései alapján, hogy a gyülekezetéért dolgozó, velük együtt élő, az egyháztagokat a közösségért végzett munkába bevonni képes lelkész megsokszorozhatja az egyház tagságát, és ennek következtében képes megteremteni egyházközsége és saját fizetésének anyagi feltételeit. Kováts J. István így fogalmazott: Az egyház tagjai az egyház támogatásának kérdésében annyira fognak mélyen nyúlni a zsebükbe, amilyen mértékben kapnak lelki ajándékokat az egyházuktól.²³ Ez tehát az egyházak tennivalója.

Az állam kötelezettségét illetően az Alkotmánybíróság több határozatában kifejtette, hogy a vallásszabadság alapjoga biztosításának keretében az állam nem passzivitásra, tartózkodásra köteles, hanem köteles biztosítani e szabadságjog gyakorlásának feltételeit. Ezért az egyházak támogatása, ha az állam az egyházakat egyenlőként kezeli, nem ellentétes a semleges állam eszméjével. „Az állam az Alkotmányban meghatározott feladatainak végrehajtása során nemcsak az állami tulajdon egy részét privatizálja, hanem létrehoz, illetve támogat köztestületeket is, és feladataik ellátásához, illetve autonómiájuk erősítéséhez vagyonnal látja el őket. Az egyházak besorolását az ilyen támogatott szervezetek közé az egyházak – s különösen az Etv.-vel érintett „történelmi egyházak” – történelmi és társadalmi szerepe, továbbá a vallás és egyház, s ebből következően a vallásszabadsághoz való jog és az egyház működésének elválaszthatatlansága kielégítően indokolja. Az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy a köztestületek vagyonnal való ellátása csak részben érintkezik a kárpótlási törvényhozással, s az adott szervezetek sajátosságainak megfelelően különböző eszközökkel történik”.²⁴ Úgy gondolom, az egyhá-

zak vagyonnal történő ellátása nem merült ki és nem merülhet ki a hitéleti célú ingatlanok visszaadásával, átadásával. Ha tehát a működőképesség érdekében vagyonnal történő ellátás nem alkotmányellenes, s erre társadalmi igény is mutatkozik, akkor az államnak nem csak lehetősége, de kötelezettsége is keresni, majd megtalálni ennek módozatait. A mindkét fél számára megnyugtató megoldás azonban még kidolgozásra vár, s ez nem csak egyszerűen közgazdasági vagy pénzügytechnikai feladat.

Összefoglaló – javaslatok

Ahhoz, hogy az állam és az egyházak viszonya korrekt módon rendezhető legyen, mindkét fél együttműködése mellett az alábbi kérdésekben kell egyezsége jutni:

1. Mit jelent az egyházi autonómia, milyen sarokpontok jelölik ki a határait, e sarokpontok alapján hol húzhatók meg a határok? Ezek között kiemelten annak a meghatározása szükséges, hogy milyen kérdések minősülnek vallási kérdéseknek.
2. Mit jelent az egyházak egyenjogúságának alkotmányjogi tartalma? Ebben a körben hogyan érvényesül a diszkrimináció tilalma az összehasonlíthatósági és indokolhatósági próba alapján?
3. Milyen támogatási kötelezettség következik az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségéből?
4. Milyen tartalommal értelmezhető a nyilvántartásba vett egyházak és nyilvántartásba nem vett vallási közösségek értékminősége és alkotmányjogi jogalanyisága?
5. Ezek a jogalanyok valóban állhatnak-e partneri viszonyban az állammal?
6. Megtörténhet-e a gazdasági elválasztás „közös megegyezéssel”, vagy kizárólag az állam döntésén múlik, hogy mikor választja le magáról e tekintetben is az egyházakat?
7. Amennyiben a gazdasági önállóság megteremtését mindkét érintett oldal kívánja, melyek annak a magyar viszonyok között megvalósítható modelljei?

Mindezek „két” fél közötti megtárgyalásához szükséges lenne az egyes egyházak és az állam hosszú távú koncepciója a saját és a másik féllel kapcsolatos megalapozott jövőképeinek a kialakítására.²⁵ Az egyházaknak ennek érdekében végre felül kellene emelkedniük történelmi sérelmeiken, tudomásul venni azt, hogy ma Európában már egyikük sem küzdhet a hatalomért, hanem lassan a létükért kell, hogy harcoljanak. Az iszlám terjeszkedés kezelésére pedig nem a háborús konfliktusok szítása, hanem a megbékélés és a párbeszéd keresése lehet csak a kiút. Az egyházaknak kezelni kell tudni a szekularizáció mellett a multikulturalizmus jelenségét is.²⁶ Tehát az ökumenizmus erősítése és komolyan vétele elengedhetetlen követelmény.

Sem az államnak, sem a történelmi egyházaknak nem kell félni a vallások pluralizmusától. Ez a jelenség már egyébként sem visszafordítható, ugyanakkor a vallásosságot nem veszélyezteti, hanem éppen ellenkezőleg, elősegíti.²⁷ Hozadéka azonban mindenképpen az, hogy több és eredményesebb missziói munkát vár el a történelmi egyházaktól. Az állam és az egyházak viszonyának tárgyalásakor nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk Tamás Pál szellemes, ugyanakkor igencsak komoly figyelmeztetését. Tamás Pál a pluralizmus lehetséges modelljeiről szólva három változatot sorol fel. A vallást teljesen a magánéletbe szorítani kívánó radikális liberális nézet erőltetése vagy fogalmazzunk úgy következetes végig vitele a Tamás Pál által felvázolt „gettók egyenlőségéhez” vezetne, tehát mindenki bezárkózna saját egyházi gettójába, magára zárva az ajtót, ami mögött azt csinál, amit akar. Ennek a helyzetnek a megteremtése ma sem

1 tudomány és társadalom

az egyházaknak, sem az államnak nem érdeke. A ma működő, Tamás szerinti második modell, a „nagyon klassz kis posztmodern gettórendszer”, tehát a gettók között pontosan kimért, hierarchizált viszonyok működtetése viszont azon kettőssége folytán, hogy nem is monopolisztikus, de nem is piaci helyzetű egyházakat tart fent, korrumpálhatja mindkét érintett felet, amelyben az egyházak a hatalom kegyeit keresik, a mindenkori kormányzat pedig politikai támogatást kérhet a támogatásokért cserébe.²⁸ Erősen el kell tehát gondolkodnunk az egyházfinanszírozási rendszer ártértékelésén, keresve annak a magyar viszonyokra leginkább alkalmas módozatait, így figyelembe vehetőnek tartom a harmadik modellt, a „kulturális modellek közé rendeződő oszloprendszer” kialakítását,²⁹ amelynek lehetséges kereteit is figyelembe kell venni az egyházak autonómiájához szükséges vagyonnal történő ellátása során. Az államnak, pontosabban a liberális kormányzatoknak látni kell, hogy a piacgazdaság nem rendelkezik minden területen megfelelő önszabályozó mechanizmussal, bizonyos „árak” előállítását és felhasználását nem lehet a piaci mechanizmusra bízni.³⁰ Ha tehát a modern állam legitimációs igénye szükségessé teszi, hogy a szuverénként felfogott nép morális közösséggé alakuljon, ekként elfogadhatjuk ugyan a liberalizmus álláspontját, mely szerint csak az egyes hús-vér ember lehet cselekvő és csak neki tulajdonítható akarat (módszertani individualizmus), és csak az lehet jó vagy rossz, ami legalább egy hús-vér ember számára jó vagy rossz (etikai individualizmus),³¹ mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy olyan emberek tömege, akik között nincsenek a politikai moralitás kötelekeit megteremtő kapcsolatok nem lehet szuverén, azaz autoritatív intézményeket nem teremthet.³² Ebből pedig az következik, hogy ennek a morális közösségnek az alapjait csak a gazdaságon, de az állami intézményrendszerhez képest is kívülálló (de működőképességük érdekében gazdálkodó) intézmények, a társadalom tagjainak különféle önszerveződésesei teremthetik meg. Ezért ma már felelősen gondolkodó kormányzati tényezők is a versenyállam és a jóléti állam modelljének konvergenciáját tartva realitásnak az állami ellátórendszernek nem a lebontását, hanem a racionalizálását szorgalmazzák. Olyan intézkedéseket tartanak szükségesnek, amelyek ösztönzik az öngondoskodás formáit, beleértve a társadalmi szervezetek szerepvállalásait is, ahol a társadalmi szolidaritás mellett tudatosítani kívánják az egyéni felelősségvállalást is.³³ A Magyarországi Református Egyház ezt a gondolatot soha nem tekintette magától idegennek. Révész Imre már 1946-ban felvetette, hogy „Az evangéliumi egyházak szempontjából Magyarországon az egyház és az állam viszonyának csak olyan rendezése lehet kívánatos, amely az egyház önmagára találását, belső megerősödését és felemelkedését a mai helyzetnél jobban biztosítja, viszont az államot gyökeresen mentesíti attól a politikai kényszerúségtől, vagy legalábbis kísértéstől, hogy az egyik egyházat a másik javára kedvezményezze, az egyházakat, általában a vallási közösségeket az állami érdek szempontjából mintegy osztályokba sorozza és ezzel közöttük örökös féltékenységet, nemtelen versengést idézzen elő. A bénaság és az elesettség állapotából egyházunknak lehetetlen addig véglegesen talpra állnia, amíg a régi rendszer egyik vagy másik mankóját még biztosítottnak hiszi a maga számára.”³⁴ Megszívlelendő tehát mindkét fél részére Révész Imre azon javaslata, hogy egy megfelelő átmeneti idő biztosításával az egyházak a maguk önfenntartását megszervezzék, átformálják, az állam pedig az egyházak számára értékálló tökejellegű kárpótlást adjon a földbirtokreform címén kisértett egyházi és iskolai célvagyonokért.³⁵

Végül, de nem utolsó sorban az egyházak is indokoltan várhatják, hogy az állam alkotmányban határozza meg, hogy a közérdek megvalósításában szán-e, s ha igen, milyen szerepet az egyházaknak. Valóban elismeri-e az egyházaknak azt a szerepét, amelyet az 1990. évi IV. tv. preambulumban megfogalmazott.³⁶ Ez ugyanis a partnerség elismerését és garantálását jelentené.

Ezen intézkedése társadalmi fogadtatása szempontjából optimizmusra adhat okot a Vatikáni Megállapodás Eredményeit és Hatásait Elemző Bizottság azon megállapítása, amely szerint a társadalom többsége a hit különböző formáit elfogadja, az egyházakkal szemben legnagyobb részben nem ellenséges vagy elutasító, minek következtében az államnak és az egyháznak meglehetősen nagy mozgástere van ahhoz, hogy kapcsolataiknak mindkét fél által elfogadható kompromisszumos változatait felleljék.³⁷ Az pedig, hogy a társadalom egyre jobban ragaszkodik azokhoz az oktatási intézményekhez, amelyekben a gyermekek jogainak a legteljesebb szabadságát, de nem szabadosságát és erkölcsi nevelését biztosítják, bizonyítja az egyházi iskolák egyre növekvő népszerűsége. Az indokoltság és a szükségesség tehát létező valóság.³⁸

Jegyzetek

¹ Itt a semlegesség alatt olyan morális elvek követését értem, amelyek elfogadása a társadalom tagjainak lehető legszélesebb körében érvényesíthető. A semleges állam pedig legitimitását az ilyen nézeteken alapuló morális közösségre építi.

² Az állam és az egyház elválasztását, a szabad egyház szabad államban elv megvalósítását, a semleges állam megteremtését a francia polgári forradalom után kibontakozó liberalizmus tűzte ki céljává.

³ Paczolay Péter: Állam és egyház viszonya az amerikai alkotmányban = Világosság, 1995. 4. szám, 53-63. o.

⁴ Mark Tushnet: Red, White and Blue, 1988. 247-248. o. Idézi Paczolay: i.m. 53. o.

⁵ Lemon v. Kurtzman, 403. U.S. 602 1971.

⁶ Paczolay: i.m. 57-58. o.

⁷ Európa Tanács és a Leideni Egyetem által 1992. november 12-14. között szervezett szeminárium anyagának Jacques Robert bevezető előadása. Megjelent a Bírósi Határozatok mellékleteként kiadott Emberi jogi füzetek 1998. 2. számában.

⁸ La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l'égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d'origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances. Forrás: www.senat.fr/evenement/revision/texte_originel.htm

⁹ Michel Troper: A muzulmán fátyolviselés és oktatás semlegességének problémája Franciaországban, (fordította: Kőszeg Fanni) = Fundamentum, 1997. 2. szám, 22. o.

¹⁰ Erdő Péter – Schanda Balázs: Egyház és vallás a mai magyar jogban, Szent István Társulat, é.n. 67. o.

¹¹ Így például a zsidó jogban a diná demálhutá diná, a keresztyén egyházak számára pedig a Róma 13, 1-2. alapján: Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmakkal, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelésének áll ellen.

¹² Részletesen erről: Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog*, Szent István Társulat, 2003. 117. skk. o.

¹³ Lásd erről részletesen Szathmáry Béla: *Magyar egyházjog*, Századvég Kiadó, 2004. 76-79. o.

¹⁴ Ádám Antal: *Az állami egyházjog fogalma, jellemzői és problémái Magyarországon = Magyar Közigazgatás*, 2000. 9. szám, Boleratzky Lóránd: *Az állami egyházjog alapjai = Valóság*, 2000. 1. szám, Schanda Balázs: *i.m.*, Paczolay Péter: *A lelkiismereti és vallás-szabadság alapjai*, in: *Emberi Jogok* (szerkesztők: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila) Osiris Kiadó, 2003, Szathmáry Béla: *Az állami egyházjog fogalma = Magyar Jog*, 2006. 6. szám, 342-349. o.

¹⁵ Jelentés 4. pont

¹⁶ Jelentés 2. pont

¹⁷ Az Alkotmánybíróság ügyszáma: 970/B/1994. AB határozat.

¹⁸ Így a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről szóló 2006. évi CXXVII. tv. 31. §-a, de e törvényhely hivatkozása az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvényre is mint az „egyházak támogatásáról szóló törvény” megnevezést használja.

¹⁹ Lásd erről az egyházi vezetők gyakorlatilag egybehangzó nyilatkozatait: in: *Ha Isten nem volna* (szerkesztette: Frenkl Thurzó Tibor) Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. Ezzel ellentétesen Köbel Szilvia a vallás, világnézet indirekt támogatásnak tekinti az egyházi oktatási intézmények normatív támogatását is. Köbel Szilvia: *Egyenlőbbek? = Fundamentum*, 2004. 2. szám, 83. o.

²⁰ Schweitzer Gábor: *Elválasztás vagy összefonódás? = Állam- és Jogtudomány*, 2002. 3-4. szám, 301-314. o., Schweitzer Gábor: *Egyház és autonómia = Fórum, Fundamentum* 2004. 2. szám, 63-67. o.

²¹ A 2005. évi szja-felajánlás összegei a történelmi egyházak esetében kerekítve következőképpen alakultak: Magyar Katolikus Egyház 2.345 MFt, Magyarországi Református Egyház 766 MFt, Magyarországi Evangélikus Egyház 247 MFt, Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége 67 MFt.

²² Csak példálózó felsorolásban a protestáns egyházak részéről: Révész Imre: *Szabad egyház szabad államban = Szolgálatunk*, 1946. május 3.-i szám, Kováts J. István: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései – A reform-kérdések*, Budapest, 1948. 454. o., Klaus Douglas: *Új reformáció*, Kálvin Kiadó, 2002., illetve a közgazdaságtudomány értékelésére: Szalai Ákos: *Az egyházpolitika gazdaságtana, Állam és egyház viszonya a jóléti közgazdaságtan eszközeivel = Századvég*, 2005. 4. szám, 3-55. o.

²³ Kováts J. István: *i.m.*

²⁴ 64/1991. (XII.17.) AB határozat és 4/1993. (II.12.) AB határozat.

²⁵ Erre hívja fel a figyelmet és a kommunikáció kiemelt fontosságát hangsúlyozza Horányi Özséb többek között a HVG-nek adott interjújában: *Ne korrumpáljunk, és minket se korrumpáljanak* (www.magyarpaxromana.hu/archivum/dokumentumai/hvg.html), a református egyházban Szűcs Ferenc: *Jövőképek, tervek és reménységek = Téma*, 2001. 2-3. szám, 29-33.o.

²⁶ A szekularizáció és a multikulturalizmus összefüggéseiről részletesen: Bernhard Schlink: *Szekularizáció és multikulturalizmus között = Fundamentum*, 1997. 2. szám, 30-34. o.

²⁷ Az ezzel kapcsolatos kutatásokat részletesen elemzi Szalai Ákos idézett művében.

²⁸ Lásd erről: Ravasz László: *A helyes egyházpolitika*, in: *Isten rostájában*, 2. kötet, Budapest, 1941. 428-433. o., Walter E. Pilgrim: *Kényelmetlen szomszédok? Ökumenikus Tanulmányi Központ*, Budapest, 2006. 77. o., Wildmann János: *Egyház és autonómia = Fórum, Fundamentum*, 2004. 2. szám, 55-59. o.

²⁹ Tamás Pál: *Vallási pluralizmus, társadalmi pluralizmus*. Forrás: www.magrypaxromana.hu/kiadvanyok/vallasokeuropa2/tamas.htm

³⁰ Kondorosi Ferenc: *Az emberi jogok védelmének új kérdései*, *Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány*, 2006. 28. o.

³¹ Kis János: *Liberális demokrácia: A kompromisszum-tézis ellen*, in *Alkotmányos demokrácia*, Indok Kiadó, 2000. 66. o.

³² Bódig Mátyás példája szerint képtelen elgondolás, hogy a piacon vagy egy nemzetközi repülőtéren véletlenszerűen összeverődött tömeg („népség”) rendelkezik szuverenitással, és autoritásigényt támasztana bárkivel szemben is. Bódig Mátyás: *Szuverenitás és joguralom*, in: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerkesztők): *Államelmélet: A mérsékelt állam eszméje és elemei*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 102. o.

³³ Kondorosi Ferenc: i.m.

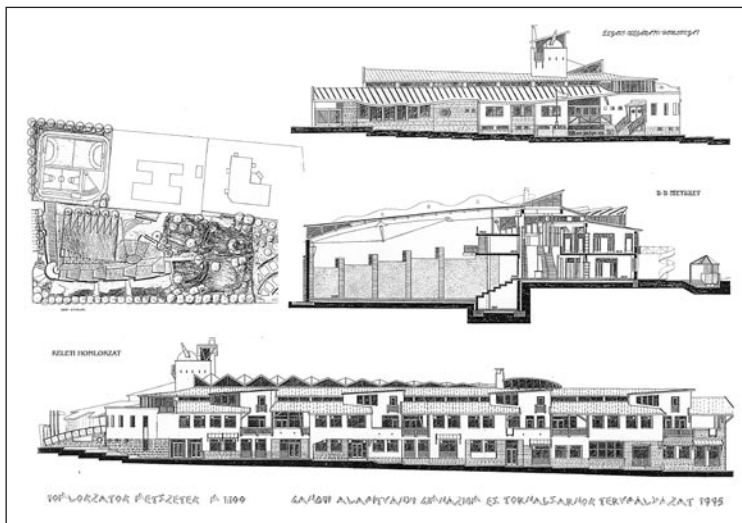
³⁴ Révész Imre: i.m. 3. o., *Dr. Révész Imre tétélei*, 6. és 8. pont.

³⁵ Uo. 10. pont.

³⁶ *A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális-egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében.*

³⁷ Jelentés 4. pont

³⁸ *A tanulmány előadásként hangzott el 2007. április 12-én Budapesten, a Magyar Pax Romana Egyesület kongresszusán.*

Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs